

УМОВНО-ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ДЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

EARLY RELEASE ON PAROLE FOR MILITARY SERVICE

Ясеницький Ю.І.,
здобувач

Донецький державний університет внутрішніх справ

В статті розглядаються особливості умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. Вказано, що з моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, до національного кримінального законодавства було внесено низку змін та доповнень, значна кількість яких була скерована на раціоналізацію кримінально-правових норм, які регулюють правомірну поведінку держави щодо військовослужбовців, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Зокрема це стосується також інститутів кримінальної відповідальності та покарання таких суб'єктів. Зазначено, що відповідно до судової статистики, з червня 2024 року по лютий 2025 року було обліковано лише один випадок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336-2 КК України. Проте така ситуація має бути пояснена не відсутністю поширеності такого діяння, а тим, що у більшості випадків особи, які були умовно-достроково звільнені від відбування покарання на підставі ст. 81-1 КК України вчиняють кримінальні правопорушення, передбачені 407 та 408 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство). А отже, такі суспільно небезпечні діяння відбуваються вже після прибуття звільненої від покарання особи на місце несення служби. Підсумовано, що фактичні вчиняються після прибуття на місце служби. Таким чином, при активному збільшенні кількісного показника кримінальних правопорушень, передбачених ст. 408 КК України, кількість діянь, передбачених ст. 336-2 КК України залишається майже нульовою, не дивлячись на те, що таке діяння криміналізоване вже майже рік.

Ключові слова: умовно-дострокове звільнення, військовослужбовці, військова служба, кримінальне правопорушення, покарання, кримінальна відповідальність, ухилення, мобілізація.

The article examines the features of parole for military service. It is indicated that since the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, a number of changes and additions have been made to the national criminal legislation, a significant number of which were aimed at rationalizing the criminal law norms that regulate the lawful behavior of the state in relation to military personnel who have committed socially dangerous acts. In particular, this also applies to the institutions of criminal liability and punishment of such subjects. It is noted that according to judicial statistics, from June 2024 to February 2025, only one case of a criminal offense under Art. 336-2 of the Criminal Code of Ukraine was recorded. However, this situation should be explained not by the lack of prevalence of such an act, but by the fact that in most cases, persons who were parole from serving a sentence on the basis of Art. 81-1 of the Criminal Code of Ukraine commit criminal offenses provided for in Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine (unauthorized abandonment of a military unit or place of service and desertion). Consequently, such socially dangerous acts occur after the arrival of a person exempted from punishment at the place of service. It is concluded that actual cases of evasion of acceptance into military service under a contract by persons who were paroled from serving a sentence for military service during mobilization and/or martial law remain latent, since they are committed after arrival at the place of service. Thus, with an active increase in the quantitative indicator of criminal offenses provided for in Article 408 of the Criminal Code of Ukraine, the number of acts provided for in Article 336-2 of the Criminal Code of Ukraine remains almost zero, despite the fact that such an act has been criminalized for almost a year.

Key words: parole, military personnel, military service, criminal offense, punishment, criminal liability, evasion, mobilization.

Постановка проблеми. Проблема удосконалення інституту звільнення від покарання та його відбування не є новою для наук кримінально-правового циклу. Особливо це стосується випадків, коли від подальшого відбування покарання звільняється спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення. В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану одними із таких суб'єктів є військовослужбовці. З моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, до національного кримінального законодавства було внесено низку змін та доповнень, значна кількість яких була скерована на раціоналізацію кримінально-правових норм, які регулюють правомірну поведінку держави щодо військовослужбовців, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Зокрема це стосується також інститутів кримінальної відповідальності та покарання таких суб'єктів. Проте, не дивлячись на активний інтерес законодавця до цього питання, аналіз судової статистики та правоохоронної практики надає підставу для констатації відсутності очікуваних результатів за цим напрямом кримінально-правової політики, що свідчить про необхідність перегляду відповідних норм Кримінального кодексу України (далі – КК України), якими передбачено порядок та підстави кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців. Зокрема це також стосується і ст. 81-1 КК України, якою передбачено особливості умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості умовно-дострокового звільнення від відбування покарання взагалі та для проходження військової служби зокрема розглядалися у працях таких учених як О. А. Грищенко, В. О. Меркулова, Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова, В. І. Тютюгін, І. М. Чекмарьова та ін. Водночас проблеми застосування такого виду звільнення до військовослужбовців майже не розглядалися, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Метою статті є визначення передумов, підстав та правових наслідків умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби.

Виклад основного матеріалу. Відтак, національне кримінальне законодавство було доповнено ст. 81-1 відповідно до Закону України від 08.05.2024 № 3687-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності» [1].

У пояснювальній записці до проєкту вказаного законодавчого акту було визначено, що для остаточної перемоги над державою-терористом необхідно докласти ще багато зусиль, оскільки мобілізаційний ресурс ворога є величезним, а тому є потреба у використанні всіх наявних можливостей для відсічі збройної агресії. Одним із ресурсів,

який може бути використаний для посилення обороноздатності держави є особи, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі. Серед цих людей є мотивовані та патріотично налаштовані громадяни, готові спокутувати власну провину перед суспільством на полі бою. У той же час, залучення цих осіб до військової служби вимагає чіткого законодавчого регулювання всіх аспектів, пов'язаних з: умовно-достоковим звільненням таких осіб, здійсненням адміністративного нагляду за ними, прийняття їх на військову службу та визначення особливостей її проходження, врегулювання питань соціального і правового захисту таких осіб тощо [2].

Відповідно до ч. 1 ст. 81-1 КК України, під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану до осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, судом може бути застосовано умовно-достокове звільнення для проходження ними військової служби за контрактом. Умовно-достокове звільнення від відбування покарання, передбачене цією статтею, не застосовується до осіб, засуджених за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, засуджених за вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, або особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень чи засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 152-156-1, 258-258-6, ч. 4 ст. 286-1, ст. 348 КК України, а також до засуджених службових осіб, які згідно з підпунктом 1 пункту 3 примітки до статті 368 цього Кодексу займали особливо відповідалне становище. У разі застосування судом умовно-достокового звільнення на підставі, визначеній цією статтею, така особа звільняється умовно-достоково від відбування лише основного покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк [3].

Водночас, по-перше, необхідно звернути увагу на формулювання законодавцем періоду, коли може бути застосований такий вид звільнення від відбування покарання. Відповідно до вказаної норми, таким періодом є час проведення мобілізації та/або дія воєнного стану.

Відповідно до Закону України від 21.10.1993 № 3543-XII «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано; особливий період – період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після закінчення воєнних дій [4].

Виходячи із наведених дефініцій, можна зробити висновок, що мобілізація та дія особливого правового режиму воєнного стану не є взаємозалежними поняттями, оскільки мобілізація може здійснюватись без введення у дію воєнного стану. Проте аналіз нормативно-правових актів, які визначають правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, загальні засади проходження в Україні військової служби та зміст право-

вого режиму воєнного стану надає підстави для констатації, що на сьогоднішній день у законодавстві відсутні чітко визначені підстави для проведення мобілізації поза воєнним станом. Як приклад можна навести одночасне підписання Президентом України Указу «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженого Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX та Указу «Про загальну мобілізацію», затвердженого Законом України від 03.03.2022 № 2105-IX.

Вказане свідчить про те, що, як правило, період мобілізації та введення особливого правового режиму воєнного стану співпадає, що ставить під сумнів доцільність розрізнення саме у кримінальному законодавстві цих двох періодів без чітко визначеного у законодавстві переліку випадків, коли мобілізація може здійснюватись без введення у дію особливого правового режиму воєнного стану. Отже, як видається, вирішення питання щодо удосконалення Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо удосконалення поняття мобілізації та особливого періоду, визначення підстав/переліку випадків, коли мобілізація може здійснюватись без введення у дію особливого правового режиму воєнного стану, а також наступне визначення доцільності вважати за можливе умовно-достоково звільняти для проходження служби за контрактом осіб під час мобілізації є актуальним. Останнє зумовлюється потребою в усуненні потенційно негативних наслідків у виді надмірної гуманізації кримінальної відповідальності осіб, засуджених до покарання у виді обмеження та позбавлення волі.

По-друге, вчені вже неодноразово звертали увагу на необґрунтований перелік видів кримінальних правопорушень, вчинення яких виключає можливість застосування цього виду умовно-достокового звільнення від відбування покарання. Так, В.І. Тютюгін зауважує, що достатньо складно уявити, який саме критерій було покладено законодавцем в основу формування цього переліку. Так, закон забороняє умовно-достокове звільнення від відбування покарання у разі засудження особи за вчинення умисного вбивства двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК), тоді як застосування ст. 81-1 КК не виключається у випадку засудження особи за умисне вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК). Між тим у разі вчинення такого виду вбивства позбавляються життя, по суті, теж дві особи – і майбутня матір дитини, і сама дитина, яка повинна була народитися [5, с. 57].

Є. С. Назимко та Т. І. Пономарьова також вказують на те, що ст. 81-1 КК України не може бути застосована для вичерпного переліку осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, зокрема і насильницькі (наприклад, таке умовно-достокове звільнення не може бути застосоване тільки для осіб, які вчинили умисне вбивство двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Водночас це не стосується тих, хто вчинив таке діяння з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості стосовно малолітньої дитини, або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, заручника, або викраденої людини, або способом, небезпечним для життя багатьох осіб, тощо). У такому контексті питання суспільної безпечності такої особи для інших військовослужбовців та цивільного населення, як і якості виконання ним бойових завдань, залишається відкритим для дискусій [6, с. 58-59]. Вчені також вказують на недоцільність, визначення можливості застосовувати положення ст. 81-1 КК України до осіб, які, наприклад, вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби). Такий підхід є сумнівний, по-перше, у зв'язку з тим, що ймовірність того, що особа, засуджена за вчинення військового кримінального право-

порушення, може вчинити його повторно (особливо, якщо це стосується самовільного залишення військової частини або місця служби, що свідчить про неналежне ставлення до військового та службового обов'язку), є достатньо високою. По-друге, не цілком зрозумілою залишається позиція щодо надання можливості особі, яка вчинила військове кримінальне правопорушення, перебуваючи на строковій військовій службі, не тільки бути звільненою від відбування покарання, а і проходити військову службу за контрактом, що окрім певних особливостей для засуджених, має низку привілеїв, серед яких, зокрема, і встановлення відповідного матеріального забезпечення [6, с. 197].

Необхідно відзначити, що одночасно із введенням до кримінального законодавства нового виду звільнення від відбування покарання, законодавцем у ст. 336-2 КК України було криміналізовано новий вид кримінального правопорушення – ухилення від прийняття на військову службу за контрактом, яке відповідно до встановленої санкції, в якій передбачено покарання у виді позбавлення волі строком від п'яти до десяти років, є тяжким злочином.

У січні 2025 року було ухвалено перший вирок за вчинення такого протиправного діяння. Відповідно до вироку Ленінського районного суду міста Дніпропетровська від 09.01.2025 року (справа № 1-кп/205/290/25), особу обвинувачено у вчиненні злочину, передбаченого ст. 336-2 КК України за таких обставин: 07.06.2024 ОСОБА_4 звернувся із заявою на ім'я начальника ДУ «Кропивницька ВК (№6)» щодо застосування до нього умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом на посаді стрільця статті 81-1 КК України. Начальник ДУ «Кропивницька виправна колонія (№ 6)» погодив прохання ув'язненого, після чого останній звернувся із проханням зарахувати його кандидатом на військову службу за контрактом осіб рядового складу до Збройних Сил України та оформити відповідні військово-облікові документи та особову справу. При цьому ОСОБА_4 виявив бажання на проходження служби за контрактом у військовій частині на посаді стрільця, на що отримав погодження командира вказаної військової частини. 04.07.2024 до ДУ «Кропивницька ВК (№ 6)» прибули військовослужбовці від військової частини для супроводу осіб у кількості семи чоловіків, які звільнені умовно достроково, для доставки до військової частини для підписання документів та прийняття на військову службу за контрактом. Засуджені зайняли місця у службовому автобусі військової частини, після чого вирушили у супроводі двох представників військової частини. Під час руху ОСОБА_4, маючи умисел на ухилення від прийняття на військову службу за контрактом, попросив зупинити автобус для здійснення природних потреб. Після зупинки автобусу ОСОБА_4 швидко вибіг з нього та побіг у бік житлової забудови з метою ухилення від своїх обов'язків щодо укладення контракту на військову службу. Надалі ОСОБА_4, скориставшись тим, що він опинився поза полем зору військовослужбовців, що його супроводжували, та за його діями ніхто не спостерігав, реалізуючи раніше виниклий кримінально-протиправний умисел, втік у невідомому напрямку, чим здійснив ухилення від прийняття на військову службу за контрактом, будучи особою, яку під час дії воєнного стану звільнено умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби. Станом на 27.11.2024 до військової частини ОСОБА_4 для укладення контракту на проходження військової служби не прибув [7].

Відповідно до судової статистики, з червня 2024 року по лютий 2025 року також було обліковано лише один випадок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336-2 КК України. Проте така ситуація має бути пояснена не відсутністю поширеності такого діяння, а тим, що у більшості випадків особи, які були умовно-достроково звільнені від відбування покарання на підставі

ст. 81-1 КК України вчиняють кримінальні правопорушення, передбачені 407 та 408 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство). А отже, можна зробити висновок, що такі суспільно небезпечні діяння відбуваються вже після прибуття звільненої від покарання особи на місце несення служби.

Відповідно до вироку Харківського районного суду Харківської області від 13 лютого 2025 року (справа № 635/11999/24), особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 408 КК України за таких обставин: ОСОБА_5, будучи військовослужбовцем військової служби за контрактом, обіймаючи посаду стрільця 2 штурмового спеціалізованого відділення 1 штурмового спеціалізованого взводу 1 штурмової спеціалізованої роти штурмового спеціалізованого батальйону (ШКВАЛ) військової частини, достовірно знав та усвідомлював, що повинен неухильно дотримуватись вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів, якими урегульовано порядок проходження військової служби, за відсутності поважних причин, 27.07.2024 без дозволів командирів, після закінчення лікування не повернувся на місце служби місце розташування штурмового спеціалізованого батальйону військової частини. При цьому, на місце несення служби ОСОБА_5 не повернувся, перебував поза місцем служби, обов'язки з військової служби за посадою не виконував, поза місцем служби у медичні установи України не звертався, правоохоронні органи, органи державної влади або органи місцевого самоврядування про свою належність до військової служби, про вчинене ним ухилення від військової служби та про його причини не повідомляв, час проводив на власний розсуд. 23.09.2024 ОСОБА_5 був виявлений та доставлений до Другого слідчого відділу (з дислокацією у м. Харкові) Територіального управління Державного бюро розслідувань. При призначенні покарання судом було враховано особу обвинуваченого, який раніше неодноразово судимий та відбував покарання у місцях позбавлення волі, за місцем служби характеризується негативно. Враховуючи наведені обставини, суд вважає, що обвинуваченому з метою його виправлення на попередження вчинення ним та іншими особами нових злочинів, необхідно призначити покарання у виді позбавлення волі за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання, у мінімальному розмірі, передбаченому ч. 4 ст. 408 КК України та призначити остаточне покарання за правилами ч. 1 ст. 71 КК України. Призначення покарання в цьому випадку за сукупністю вироків також передбачено вимогами ч. 3 ст. 81-1 КК України, якою визначено, що у разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом, протягом невідбутої частини покарання нового кримінального правопорушення суд призначає такій особі покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 цього Кодексу [8].

Необхідно відзначити, що вид та розмір покарань, передбачених ст.ст. 408 та 336-2 КК України є різними: за вчинення діяння, передбаченого ч. 4 ст. 408 передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років, тоді як за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336-2 КК України може бути призначене покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. Таким чином, перший злочин є особливо тяжким, другий – тяжким. Аналіз судових вироків дозволяє констатувати, що у більшості випадків, за вчинення дезертирства особам призначається найнижча межа покарання у виді позбавлення волі – п'ять років та, відповідно, приєднується частина покарання від відбування якого особи було звільнено на підставі ст. 81-1 КК України.

Наведені приклади дозволяють підсумувати, що фактичні випадки ухилення від прийняття на військову службу

за контрактом особами, яких під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану звільнено умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби залишаються латентними, оскільки вчиняються після прибуття на місце служби. Таким чином, при активному збільшенні кількісного показника кримінальних правопорушень, передбачених ст. 408 КК України, кількість діянь, передбачених ст. 336-2 КК України залишається майже нульовою, не дивлячись на те, що таке кримінальне правопорушення криміналізоване вже майже рік.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надає підставу для констатації, що наразі ефективність

умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби, а також його значення для посилення якості формування оборонного потенціалу залишається недоведеними. Одночасно із цим залишається не до кінця аргументованою криміналізація злочину, передбаченого ст. 336-2 КК України, оскільки, як можна встановити за результатами аналізу судової практики, покарання за таке протиправне діяння застосовується лише тоді, коли особа його вчинила до прибуття на місце несення служби. В усіх інших випадках такі діяння кваліфікуються за ст. ст. 407-408 КК України без сукупності із злочином, передбаченим ст. 336-2 КК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України від 08.05.2024 № 3687-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-20#n6>
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України та інших законів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі у обороні країни, захисті її незалежності та територіальній цілісності». URL: <https://itd.rada.gov.ua/d4dbe4a2-461a-41b6-9c37-9396bf41a1f5>
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
5. Тютюгін В.І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби (коментар закону та критичний аналіз його приписів). *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2024, № 1(21). С. 51-70
6. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І. Запобігання кримінальним правопорушенням у сучасній кримінології: теорія та практика: монографія. Вид. 2-е, переробл. та доповн. Київ: ВД «Дакор», 2024. 312 с.
7. Вирок Ленінського районного суду міста Дніпропетровська від 09.01.2025 року (справа № 1-кп/205/290/25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124297551>
8. Вирок Харківського районного суду Харківської області від 13 лютого 2025 року (справа № 635/11999/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125130094>